
VALORIFICAREA MOȘTENIRII LINGVISTICE

OPERA LINGVISTICĂ A LUI BOGDAN PETRICEICU-HASDEU

DE
D. MACREA

Una din sarcinile științifice de seamă care ne revine lingviștilor de astăzi este valorificarea operei lingviștilor noștri progresiști din trecut. Absorbiți de alcătuirea lucrărilor de bază — Gramatica, Dicționarul, Ortografia, Atlasul lingvistic —, lingviștii nu au putut îndeplini pînă acum această muncă. Astăzi însă, cînd lucrările amintite sînt aproape îndeplinite, valorificării moștenirii noastre lingvistice trebuie să i se acorde importanța pe care o merită.

Lingvistica are, în cultura noastră, o bogată și veche tradiție. De la «Școala ardeleană», care a început, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, studiul limbii romîne, și pînă astăzi, numeroși lingviști, scriitori și istorici s-au ocupat cu dragoste de creația milenară a poporului nostru — limba sa națională —, aducînd contribuții importante pentru cunoașterea ei științifică. Valorificarea muncii creatoare a acestora este nu numai o datorie patriotică de cunoaștere a tradiției noastre culturale, ci și un neprețuit ajutor pentru studiul științific al structurii și istoriei limbii romîne pe care-l întreprind astăzi institutele de lingvistică ale Academiei R.P.R. și catedrele de lingvistică din universități.

Figura cea mai impunătoare din trecutul lingvisticii romîne este incontestabil Bogdan Petriceicu-Hasdeu, cel dintîi lingvist modern al nostru și personalitatea care a dominat întreaga dezvoltare a lingvisticii din țara noastră în a doua jumătate a secolului trecut.

Bogdan Petriceicu-Hasdeu a fost, în lingvistica noastră, un exemplu neegalat încă de cercetător multilateral, ale cărui vaste cunoștințe teoretice și putere de investigație au stîrnit admirația fără rezerve a contemporanilor. Opera lui

de lingvist, formată din zeci de lucrări, este desigur depășită în unele privințe prin progresul cercetărilor ulterioare, dar acest progres n-ar fi fost posibil la noi fără impulsul dat de el dezvoltării lingvisticii, fără perspectivele pe care i le-a deschis printr-o nouă concepție și o nouă metodă de cercetare.

În cursul activității sale bogate de o jumătate de secol, Hasdeu n-a avut preocupări exclusiv lingvistice. El a fost poet, dramaturg, istoric, ziarist, militant politic și lingvist în același timp, forța lui creatoare manifestându-se cu strălucire în toate aceste domenii.

Ceea ce l-a făcut pe Hasdeu să desfășoare o activitate atât de variată a fost în primul rând înțelegerea adâncă a necesităților culturii noastre din acea vreme. Într-o scurtă cuvântare ținută către sfârșitul vieții la Academia Română, Hasdeu spune următoarele, fixându-și, desigur, propria sa poziție în cultura românească: « În adevăr, într-o civilizațiune bătrână toate ramurile culturii sînt de mult așezate solid pe niște baze definitive, astfel că fiecare ramură înfățișează o specialitate vastă, suficientă ea singură pentru avîntul unui geniu oricît de puternic. Nu așa este la începutul unei noi civilizațiuni, unde nimic nu e pregătit de mai înainte, toate sînt în așteptare, toate sînt de dorit, și iată de ce acolo talentele mai energice, unele mai bine, altele mai rău, se apucă de toate, dornice de a deschide toate ușile viitorului » ¹.

Manifestările multilaterale ale lui Hasdeu ne dezvăluie marele lui patriotism izvorît din dorința de a servi năzuințele de ridicare socială și culturală ale poporului nostru.

Patriotismul și ideile democratice înaintate ale lui Hasdeu își au rădăcinile mai întii în tradiția familiei sale. Tatăl său, Alexandru Hasdeu, colaborator la revistele conduse de democrații revoluționari ruși Belinski și Herțen, a fost un patriot înflăcărat și unul dintre cei dintii folcloriști ai noștri. Un alt izvor de seamă al patriotismului și al democratismului lui Hasdeu a fost mediul universitar de la Harkov, unde a studiat filologia și dreptul. Atmosfera universitară din Rusia acelei vremi era puternic stăpînită de ideile revoluționare ale democraților ruși Belinski, Herțen, Dobroliubov, Cernișevski, care luptau să scoată poporul din întuneric și opresiune. Mișcarea democratică începută de acești exponenți străluciți ai intelectualității progresiste ruse avea, printre obiectivele ei, și pe acela de a valorifica folclorul pentru cunoașterea sufletului poporului, exprimat în toate creațiile lui. Această mișcare a avut o puternică influență asupra lui Hasdeu al cărui interes pentru folclor îl vom găsi activ, începînd din perioada studiilor universitare pînă la sfârșitul activității lui. La Harkov, Hasdeu a fost coleg și prieten cu marele lingvist rus de mai târziu A. Potebnia, cu care a păstrat relații de prietenie și schimburi

¹ Ioan Pușcariu, Ugrinus — 1291. Discurs rostit la 9/22 martie 1901 în ședință solemnă... cu răspuns de B. P. Hasdeu. București, 1901, p. 15 (Academia Română. Discursuri de recepțiune XXIII).

intelectuale toată viața. Hasdeu și-a imprimat deci în suflet din tinerețe dorința de a servi, cu toate puterile, năzuințele de cultură și libertate ale poporului nostru. În adevăr, întreaga lui operă este străbătută de căldura patriotismului, de mândrie și încredere în forțele creatoare ale poporului. Hasdeu vibrează de emoție atunci când evocă trecutul de luptă al poporului sub Ioan vodă cel Cumplit sau când prezintă figura lui Răzvan, energie creatoare ieșită din sinul maselor. Evocarea trecutului glorios al românilor este făcută de Hașdeu cu aceeași însuflețire cu care marele Bălcescu reînvie epoca lui Mihai Viteazul. Hasdeu pune totdeauna acest trecut în contrast cu vremea lui, în care clase hrăpărețe și cosmopolite stăpâneau același popor bun și harnic, a cărui ridicare el o sprijină prin lupta lui de ziarist, poet și om de știință.

Hasdeu n-a privit lingvistica sau istoria ca preocupări strict profesionale, ci ca o necesitate sufletească izvorită din patriotismul lui adânc. Tot ce a fost creație a poporului nostru de-a lungul veacurilor — istoria lui frământată, limba, poveștile, tradițiile — l-a preocupat deopotrivă, căutînd să cunoască, să explice, să însuflețească, să dea încredere. Hasdeu credea cu tărie în forța colectivă a poporului, în unitatea lui organică manifestată în toate creațiile lui. « O adevărată capacitate, scrie el, nu poate fi personală, ci este eminentamente colectivă »¹.

Limba este considerată de Hasdeu ca o creație istorică strîns legată de viața poporului. « Nemic mai social ca limba, scrie el, nodul cel mai puternic, dacă nu chiar temelia societății. Nemic mai expus, prin urmare, la pericolul unor aprecieri emoționale în loc de cele raționale. Limba unui popor se confundă și se identifică cu naționalitatea lui, cu memoria părinților, cu leagănul, cu mama. . . Zicînd acestea, iată că eu însumi, ca român, simțesc o caldă emoțiune. A o birui pe deplin, a o supune rațiunii celei reci, fără a scoate măcar un suspin de protestare, e anevoie »².

Hasdeu nu este totuși subiectiv în aprecierea faptelor, în sensul că nu denaturează adevărul din motive sentimentale. El s-a lăsat uneori sedus de imaginație acolo unde lipseau dovezi materiale evidente, dar n-a făcut-o dintr-o atitudine neștiințifică voită. Dimpotrivă, orientarea dată de el cercetărilor lingvistice se caracterizează tocmai prin imprimarea spiritului științific, pe care aceste cercetări nu-l aveau în vremea lui în țara noastră.

« Patriotismul — spune Hasdeu adresîndu-se studenților în 1875 — e dreptul cel mai scump și cea mai sacră datorie a fiecărui cetățean; nu însă pentru a deveni în știință o piedică în cercetarea adevărului, fie acesta plăcut sau urît sub punctul de vedere momentan al susceptibilității naționale. . . Dacă se iartă dară unui filolog de a-și arăta patriotismul, apoi nu în falsificarea reali-

¹ Columna lui Traian, I (1870), nr. 7, p. 1.

² B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. București, 1881, tom. III, p. VII.

tății după un calapod premeditat, ci numai în preferința pe care cu tot dinadinsul o va da studiului propriei sale limbi în comparațiune cu celelalte »¹.

Vorbind despre opera lingvistică a lui Hasdeu, socotim instructiv să arătăm de la început mijloacele excepționale de care dispunea el pentru studiile de lingvistică și îndeosebi pentru studiul limbii române. Hasdeu cunoștea numeroase limbi străine, ceea ce îi lărgea considerabil câmpul cercetărilor și judecării faptelor. Cunoștea limbile clasice, limbile romanice, limbile slave, limbile germană, engleză, albaneză și sanscrită. Stăpînirea limbilor slave — rusa, bulgara, sîrba și polona — trebuie subliniată ca un avantaj deosebit de important pentru studiul științific al istoriei limbii române. Hasdeu a cunoscut și utilizat îndeaproape toate lucrările slavistilor din vremea lui. Cînd marele lingvist rus Baudouin de Courtenay își începe activitatea, Hasdeu își dă seama de originalitatea lui scriind că este « unul dintre cei mai buni slavisti, deși încă foarte tînăr. Afară de profunda cunoaștere teoretică a limbilor slavice, el le posedă mai pe toate într-un mod practic, scriind deopotrivă bine rusa, polona, boema »². În ceea ce privește rigurozitatea și excesul de sistematizare al acestuia, Hasdeu arată că acestea sînt « defecte salutare într-o disciplină ca lingvistica, care — știință abia născută — numai prin severitatea metodei, prin pază de concluzii pripite, prin lipsă de prolixitate poate să învingă acea neîncredere ce persistă mult timp în publicitate față de orice doctrină nouă »³. Cînd studiază cărțile noastre populare, Hasdeu folosește cu mult interes izvoarele rusești, îndeosebi lucrările lui A. Vesselovski, despre care scrie că este « unul din cei mai ageri scrutați contemporani ai credințelor poporane »⁴.

Al doilea mijloc important de care a dispus Hasdeu în desfășurarea muncii lui de lingvist a fost cultura excepțional de vastă cîștigată cu ajutorul limbilor pe care le cunoștea. Lucrările lui Hasdeu sînt adevărate șantiere de erudiție în care el se mișcă cu o siguranță de maestru, fără a se pierde în amănunte ne semnificative sau a se lăsa intimidat de autoritatea celebrităților timpului. Opera lui este o sinteză a cunoștințelor lingvistice și istorice din vremea sa, căci nu există autor sau carte importantă, în orice țară ar fi apărut, care să nu figureze în comentariile lui. Acest vast orizont de informație și erudiție, unit cu temperamentul pasionat și combativ al lui Hasdeu, face din el una din energiile cele mai reprezentative în lupta pentru formarea și dezvoltarea culturii noastre moderne. Față de « Junimea », care a cultivat timiditatea și ploconirea în fața culturilor apusene, Hasdeu a demonstrat prin activitatea și personalitatea lui excepțională cît de bogate sînt resursele spirituale ale

¹ B. P. Hasdeu, *Principie de filologia comparativa ario-europea*. București, 1875, p. 31.

² B. P. Hasdeu, Baudouin de Courtenay și dialectul slavo-turanic din Italia. București, 1876, p. 4.

³ Ibidem.

⁴ B. P. Hasdeu, *Principie de lingvistică*, în *Cuvinte din bătrîni*. București, 1880, tom. II, p. 386.

poporului nostru. Hasdeu s-a măsurat în lupta de idei din vremea sa cu toate celebritățile științei europene, impunându-se prin stăpînirea celor mai ascuțite arme ale spiritului.

► Cînd își începe Hasdeu activitatea de lingvist, știința limbii abia se impusese printre celelalte științe sociale. Ea era dominată pe plan european de curentele indo-europenist și neogramatic, iar în țara noastră de curentul latinist.

Hasdeu își fixează treptat poziția față de aceste curente dominante ale vremii, ale căror puncte de vedere le interpretează cu o mare putere de pătrundere critică.

► «Școala ardeleană» este considerată de Hasdeu «o direcțiune unilaterală în sensul latin», adăugînd că «această școală pe care o justificau împrejurările nașterii sale și latinitatea cea reală a limbii romîne trebuia să cadă prin exces»¹. Despre Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior spune că măreția lor «trebuie măsurată nu prin ceea ce ei au făcut, ci prin ceea ce voiau să facă: a deștepta naționalitatea romînă, a o deștepta cu orice preț»².

► Față de această tendință unilaterală din filologia romînă, Hasdeu susține și practică metodele adevăratei științe, care —afirmă el— «urmărește adevărul și numai adevărul»³.

► Curentele indo-europenist și neogramatic care se bucurau de mare autoritate în a doua jumătate a veacului trecut îl preocupă pe Hasdeu în mod deosebit, dar nu din pasiunea snobă a junimiștilor pentru ideile la modă de import, ci pentru foloasele pe care el credea că poate și trebuie să le tragă pentru studiul limbii romîne. Interesul pentru studiile indo-europene a fost determinat la Hasdeu de lumina pe care voia să o aducă asupra epocii celei mai îndepărtate și mai greu de lămurit a istoriei și a limbii noastre, epoca preromană. Școala lingvistică indo-europeană stabilise unitatea diverselor grupuri de limbi moderne prin originea lor comună în cîte o limbă-bază mai veche, iar neogramaticii, descoperind legile de transformare a sunetelor, ofereau un sprijin prețios cercetărilor în această direcție. Lingvistica europeană din acea vreme e plină de ipoteze ingenioase și îndrăznețe asupra evoluției limbilor moderne de la cîte o limbă-bază la ceea ce sînt ele astăzi, prin cunoașterea transformării lor istorice. Cu [ajutorul metodei comparative descoperite de indo-europeniști, Hasdeu a urmărit să stabilească urmele rămase din traco-dacă în limba romînă, combătînd prin aceasta, pe de o parte, pretenția latiniștilor de a reduce

¹ B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. București, 1881, tom. III, p. IX.

² Ibidem, p. IX.

³ Lazăr Șăineanu, Istoria filologiei romîne, cu o prefață de B. P. Hasdeu. București, 1892, p. 375.

limba română numai la elementul latin, iar pe de altă parte, teoria lui Roesler despre formarea poporului român exclusiv în sudul Dunării. X

« A pătrunde în sorgintea mai intimă, pînă unde nu pot străbate celelalte științe sociologice este marea misiune a filologiei comparative »¹, scrie Hasdeu în 1875. « Această proprietate de a împrăștiya ceața originilor m-a atras pe mine însumi în studiul special al filologiei comparative. Limpezind perioadele cele mai obscure din istoria română, mi s-a întimplat adesea a da peste unele intervale atît de sterpe, încît nici o diplomă, nici un text, nici o rămășiță plastică nu putea să satisfacă frămîntările minții mele. Atunci am recurs cu desperare la limbă, consultînd-o după metoda comparativă și pe dată se spărgea întunericul »².

Pentru identificarea cuvintelor traco-dacice din limba română, Hasdeu acordă, pe drept cuvînt, o atenție deosebită limbii albaneze, pe care o consideră urmașă directă a limbii trace.

Cu ajutorul limbii albaneze și cu vasta lui putere de investigație, Hasdeu încearcă să explice o serie de cuvinte și de nume proprii romînești ca fiind de origine traco-dacică. Fără îndoială că etimologii ca cele date de el cuvîntului *doină* sau chiar numelui *Oltului* sau *Dunării*, cu toată marea erudiție cu care le susține, n-au convins pe nimeni. Dar etimologiile cuvintelor *barză*, *viezure*, *mazăre*, *ghiuj*, *mînz*, *a se bucura* și altele rămîn valabile pînă astăzi, ele făcînd, incontestabil, parte din substratul traco-dacic al limbii romîne.

Această parte a activității lui Hasdeu a stîrnit admirația contemporanilor prin atracția problemelor pe care le ridică. Credința că prin metoda comparativă se pot lămuri tainele începuturilor istoriei noastre și a altor neamuri era larg împărtășită în opinia intelectuală a vremii din Europa și din țara noastră. De aceea, în 1875, s-a creat la Universitatea din București, special pentru Hasdeu, o catedră de filologie comparată.

Dar epoca foarte îndepărtată care făcea obiectul acestor cercetări și lipsa documentelor concrete asupra ei au făcut ca, în acest domeniu, Hasdeu să ajungă mai mult la ipoteze ademenitoare decît la rezultate concrete.

Unele greșeli ale lui Hasdeu în această direcție sînt deci explicabile din pricina greutății intrinsece a problemelor ridicate. Savanți străini din acea vreme, ca Miklosich sau Schuchardt, s-au mărginit doar la afirmații generale despre unitatea primitivă a popoarelor balcanice, dar n-au făcut cercetări amănunțite în această privință. Mai pasionat și mai îndrăzneț decît ei, Hasdeu a încercat să adîncească în mod concret această problemă prin etimologiile date și prin analiza corespondențelor gramaticale, mai ales dintre română, albaneză și bulgară, ca postpunerea articolului sau identitatea genitivului cu dativul.

¹ B. P. Hasdeu, *Principie de filologia comparativa ario-europea*, București, 1875, p. 16.

² *Ibidem*, p. 16.

Meritul lui Hasdeu este legat nu atît de rezultatele obținute într-un domeniu atît de controversat, ci de faptul că a fost cel dintîi care a ridicat la noi problema și care a îndreptat cercetările lingvistice și istorice spre a dovedi vechimea milenară a poporului nostru pe aceste locuri. Lingvistica noastră n-a făcut de la Hasdeu încoace prea mari progrese în această direcție, dar teoria influenței substratului traco-dacic în limba și istoria noastră, ridicată în mod științific mai întîi de Hasdeu, nu poate fi contestată de nimeni. Ceea ce știm pînă astăzi în legătură cu existența elementului traco-dacic în limba romînă este prea puțin. Abia 30—40 de cuvinte din limba noastră pot fi considerate astăzi de origine traco-dacică. În ceea ce privește cercetările istorice asupra Daciei preromane, acestea au făcut, de la Hasdeu încoace, mari progrese, îndeosebi prin Vasile Pîrvan, și ele sînt continuate astăzi intens de institutele de istorie ale Academiei R.P.R., înregistrînd rezultate remarcabile.

Lui Hasdeu îi revine de asemenea meritul de a fi pus cel dintîi problema existenței elementelor vechi germanice în limba romînă, a căror lipsă era considerată de Roesler ca un argument important al teoriei sale despre formarea poporului romîn exclusiv în sudul Dunării. Hasdeu n-a putut ajunge la rezultate concrete, dar cercetările ulterioare au dovedit că ideea lui a fost justă și în această direcție.

Dacă studiul elementului traco-dacic sau vechi germanic din limba romînă nu a putut fi dus de Hasdeu pînă la capăt, în schimb aportul lui pentru cunoașterea structurii și dezvoltării limbii romîne a fost deosebit de mare și de prețios. El nu a lăsat o istorie a limbii romîne, așa cum a plănuțit-o și cum a așteptat-o de la el generația lui, care îl considera, pe drept cuvînt, ca fiind singurul în măsură să o scrie. Hasdeu a început însă o serie de cercetări și studii care au făcut posibil ca istoria limbii romîne să fie scrisă mai tîrziu de A. Philippide¹, O. Densusianu², Al. Rosetti³.

Printre cele mai de seamă merite ale lui Hasdeu ca istoric al limbii romîne, trebuie să subliniem, în primul rînd, observațiile importante făcute de el asupra rolului elementului slav în limba noastră. Hasdeu trebuie considerat ca primul nostru slavist de seamă, atît prin cunoașterea adîncă a limbilor slave cît și prin metoda științifică folosită în tratarea acestei probleme. Apreciînd în mod just, pentru întîia oară în istoriografia noastră, importanța documentelor slave, el este primul nostru învățat care începe, în « Arhiva istorică a Romîniei » (1865 — 1867), publicarea științifică a acestor izvoare ale istoriei noastre.

¹ Al. Philippide, Principii de istoria limbii. Iași, 1894; Originea romînilor. Iași, 1925, vol. I; Iași, 1928, vol. II.

² O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine. Tome premier: Les origines. Paris, Leroux, 1901. Tome second: Le seizième siècle. 1938.

³ Al. Rosetti, Istoria limbii romîne. București, 1938 — 1946, vol. I — IV, VI.

Hasdeu se opune atît şcolii latiniste, care excludea elementul slav din limba romînă, cît şi lui A. de Cihac, care, în cunoscuta lui statistică ¹, i-a exagerat proporţiile.

Problema rolului elementului slav în limba romînă a fost dezbătută în acea vreme şi de lingvişti străini, îndeosebi de Franz Miklosich, ea avînd o mare importanţă în legătură cu locul de formare a poporului romîn.

Hasdeu nu alunecă în discuţii pasionale în această direcţie, menţinîndu-se pe terenul realităţii faptelor cunoscute de el. Hasdeu arată, în mod deschis, că numărul cuvintelor slave din vocabularul românesc este apreciabil de mare, mai ales în anumite domenii. El nu a consacrat însă acestei probleme un studiu special în care să o trateze în mod complet; cercetările lui în acest domeniu sînt risipite în mai multe studii şi articole scurte. Astfel în studiul « Originea agriculturii la romîni », Hasdeu scrie: « Aproape totalitatea terminologiei agricole a romînilor este curat slavică » ², dînd numeroase exemple ilustrative: *plug, brazdă, răzor, îmblăti* etc. El încheie analiza lingvistică a terminologiei noastre agricole astfel: « Putem dar afirma că în limba plugăriei romîne slavismele cele mai necontestabile sînt în proporţiune de cel puţin opt la zece cătră toţi ceilalţi termeni de orice altă origine » ³.

În studiul intitulat « Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia » (1876), Hasdeu face o analogie între cuvintele italiene intrate în limba slavilor de pe rîul Resia şi între slavismele intrate în limba romînă. El arată că în ambele cazuri cele mai multe împrumuturi de cuvinte au fost făcute pe calea bisericii, pe calea unui contact de vecinătate, iar nu printr-un amestec propriu-zis al celor două populaţii. El contestă însă orice influenţă slavă în gramatica limbii romîne ⁴.

În ceea ce priveşte epoca în care a început să se exercite influenţa slavă asupra limbii romîne, Hasdeu susţine că ea ar fi posterioară secolului al IX-lea ⁵.

Aceste studii ale lui Hasdeu asupra elementului slav din limba romînă, deşi nu au fost complete, au izbutit să scoată problema din atmosfera discuţiilor subiective şi pasionale de pînă atunci. Hasdeu a creat condiţiile pentru ca aceste studii să fie continuate mai tîrziu de I. Bogdan ⁶,

¹ A. de Cihac, Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Francfort s./M. II. Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais. 1879, p. VIII.

² B. P. Hasdeu, Opere alese. E.S.P.L.A. 1954, p. 255.

³ Ibidem, p. 255 — 256.

⁴ B. P. Hasdeu, Baudouin de Courtenay şi dialectul slavo-turanic din Italia. Bucureşti, 1876, p. 17.

⁵ Ziarul « Traian », anul I (1869), nr. 40.

⁶ I. Bogdan, Însemnăteea studiilor slave pentru romîni. Bucureşti. 1894; Documente moldoveneşti din sec. XV — XVI. Bucureşti, 1905; Documente privitoare la relaţiile Ţării Romîneşti cu Braşovul. Bucureşti, 1905; Documentele lui Ştefan cel Mare. 2 vol., Bucureşti, 1913.

O. Densusianu¹, E. Petrovici², Al. Rosetti³ și alții. Ei au arătat că relațiile lingvistice slavo-române au fost mai vechi și mai adânci decât le credea Hasdeu. El afirmase că împrumuturile de cuvinte slave au venit numai pe calea unui contact de vecinătate și prin biserică. Densusianu, Petrovici și Rosetti au arătat însă că ele se datoresc și unei conviețuiri îndelungate cu slavii, începând cu secolul al VI-lea al erei noastre.

Hasdeu și-a dat seama de importanța toponimiei slave de pe teritoriul țării noastre, dar nu a tras concluziile necesare asupra caracterului istoric al contactului dintre români și slavi.

În vremea sa, Hasdeu s-a bucurat, ca slavist, de mare prestigiu și peste hotare. În 1883 el a fost ales membru al Academiei Imperiale de științe din Petersburg, precum și al societăților academice din Belgrad și Sofia, distincții pe care le-a purtat totdeauna cu mândrie.

Meritele cele mai mari pe care le-a cucerit Hasdeu sînt legate de studiile lui asupra trecutului limbii noastre cuprinse în cunoscuta lui lucrare « Cuvinte din bătrîni »⁴, singura mare operă dusă de el pînă la capăt. Publicînd pentru întia oară scrieri de-ale noastre vechi cu caracter profan, acte și zapise din secolul al XVI-lea, Hasdeu deschide o cale nouă pentru studiul istoric al limbii romîne. Singurul învățat care, înainte de Hasdeu, publicase documente vechi de limbă fusese doar Timotei Cipariu, în « Crestomatie sau Analecte literare » (1858). Dar Cipariu a publicat numai texte religioase, adică traduceri din slavonă, care păcătuiesc prin faptul că erau prea aservite originalului slavon și nu prezentau imaginea vie a graiului popular din trecut; pe de altă parte, textele publicate de Cipariu sînt lipsite de comentarii lingvistice. Textele publicate de Hasdeu și reproduse cu o grijă și o minuțiozitate față de care nu s-au ridicat pînă astăzi decât prea puține obiecții sînt însoțite de comentarii erudite privind limba și cultura noastră veche. În capitolele « Notanda » de la sfîrșitul fiecărui text, el relevă toate particularitățile grafice, fonetice, morfologice, lexicale și sintactice ale textelor reproduse. În legătură cu aceste texte, Hasdeu se ocupă pentru întia oară de fenomenul rotacismului din romînă și albaneză.

Metoda minuțioasă folosită de Hasdeu în editarea și comentarea textelor vechi se relevă și în « Arhiva istorică a Romîniei », colecție critică de docu-

¹ O. Densusianu, Histoire de la langue roumaine. Tome premier: Les origines. Paris, 1901.

² E. Petrovici, Note slavo-romîne, în « Dacoromania », X, partea I, p. 26 — 38; Dacoromania, în « Dacoromania », X, partea II, p. 233 — 277; Note slavo-romîne, II, în « Dacoromania », X, partea II, p. 335 — 360; Note slavo-romîne, III, în « Dacoromania », XI, p. 184 — 193; Corelația de timbru a consoanelor dure și moi în limba romînă, în « Studii și cercetări lingvistice », vol. I, 1950, p. 172 — 232.

³ Al. Rosetti, Istoria limbii romîne, 1952, ed. a II-a, vol. III.

⁴ B. P. Hasdeu, Cuvinte din bătrîni, București, 1878 — 1881, vol. I — III.

mente de la începuturile istoriei noastre pînă la 1800, publicată în anii 1865—1867, precum și în « Psaltirea » diaconului Coresi pe care o publică în 1881 cu text chirilic și transcriere în alfabetul latin, însoțită de un erudit studiu bibliografic și de un glosar comparativ.

« Apariția lucrării « Cuvinte din bătrîni » a făcut o mare impresie nu numai la noi, ci și peste hotare. Amintim doar aprecierile făcute de Gheorghe Baritiu în raportul său către Academie în care propunea premiera lucrării: « La dezlegarea acestor probleme, scrie Baritiu, autorul vine cu erudițiune vastă, cunoștințe de mai multe limbi vechi și noi, orientale și europene, la care se adaugă paciența sa de fier și agerimea sa de spirit »¹. De asemenea marele romanist german al vremii Hugo Schuchardt publică un lung comentariu asupra lucrării lui Hasdeu, atrăgînd atenția publicului străin asupra importanței ei pentru cunoașterea limbii romîne și a felului magistral cum au fost editate și comentate textele de limbă veche². Comentarii elogioase despre această lucrare au mai scris Gustav Meyer, Miklosich, Moses Gaster.

« Cuvinte din bătrîni » au adus însă la lumină nu numai textele de limbă veche romînească, ci și cea dintîi valorificare critică a cărților noastre populare din secolul al XVI-lea în legătură cu literatura populară nescrisă. Culegeri de material folcloric au făcut și alții în aceeași vreme cu Hasdeu, ca Simion Florea Marian, Teodor Burada, Enea Hodoș, I. S. Bibicescu, I. C. Fundescu, dar Hasdeu este acela care pune bazele științifice ale studiilor de literatură populară la noi.³ « Concepția folclorică a lui Hasdeu — scrie într-un studiu recent I. C. Chițimia — este întîia concepție științifică la noi, prin lărgirea noțiunii de folclor, prin cercetarea și urmărirea procesului de creație populară, prin corelația stabilită clar, mai ales între folclor și lingvistică, prin îndrumarea cercetărilor în întreg cîmpul folclorului, de la creația literară la noțiunile de știință populară »³.

Față de preocupările folclorice ale lui Alecsandri, care se mărgineau exclusiv la poezia populară pe care a publicat-o cu adăogiri și corectări, Hasdeu înțelege prin folclor întreaga cultură populară — basme, poezii, obiceiuri, credințe, cărți — pe care o comentează sub raport istoric, lingvistic și al influențelor primite și exercitate. El nu concepe folclorul în mod izolat, ci în strînsă legătură cu întreaga viață complexă a poporului. Hasdeu analizează o serie de cărți populare ale noastre religioase și profane, cele mai multe cuprinse în așa-numitul « Codex Sturdzanus », găsind între ele cîteva care reflectă urme bogomilice. Hasdeu urmărește transformările suferite de legendele cuprinse

¹ G. Baritiu, Raport despre « Cuvinte din bătrîni » în *Analele Academiei*, 1879, tom. XI (text reprodus în « Cuvinte din bătrîni » tom. I, Anexe).

² Hugo Schuchardt, B. P. Hasdeu's « Altrumänische Texte und Glossen » (text reprodus în « Cuvinte din bătrîni » tom. I, Anexe).

³ I. C. Chițimia, B. P. Hasdeu și problemele de folclor, în « Studii și cercetări de istorie literară și folclor », anul I, nr. 1 — 4, 1952, p. 130.

în textele studiate în cele mai diverse literaturi populare. Aceste studii ale lui Hasdeu sînt o demonstrație concretă a faptului că trecerea literaturii populare scrise dintr-o limbă în alta înseamnă nu o traducere, ci o transpunere, o transformare a ei după spiritul poporului care o adoptă. Urmărind transformările motivelor folosite în diverse literaturi populare, Hasdeu se arată ca un erudit neîntrecut și un cunoscător adînc al credințelor și obiceiurilor populare.

« Cuvinte din bătrîni » au avut un rol hotărîtor în introducerea la noi a metodei științifice în valorificarea folclorului. Hasdeu începe prin această lucrare studiul unui teren încă neexplorat și « ridică cercetările sale folclorice la înălțimea unor fenomene culturale de primă ordine »¹. Deși unele concluzii ale lui Hasdeu au fost rectificate de cercetările ulterioare, ca cele ale lui N. Cartoian ², în ceea ce privește vechimea textelor bogomilice, cărora Hasdeu le atribuisese o importanță atît de mare, totuși, privite în ansamblu, « Cuvinte din bătrîni » rămîn pînă astăzi un model de editare și comentare a textelor noastre vechi,

Întemeiat pe concepțiile lui Herder, Grimm, Al. Mussim-Pușkin, după care literatura populară reprezintă geniul popoarelor, studiul folclorului face parte, pentru Hasdeu, din « filologia comparativă ». Această disciplină cuprinde după Hasdeu, deopotrivă lingvistica și etnopsihologia. « Ambele, lingvistica și etnopsihologia, scrie el, spiritul popoarelor în limbă și același spirit în credință, sînt într-o corelațiune intimă, adesea indisolubilă, de exemplu în mitologie sau onomatologie: ambele la un loc formează filologia comparativă »³.

Pe Hasdeu îl preocupă în aceeași măsură limba și literatura noastră populară, amîndouă fiind creații istorice zămislite din același izvor, masa poporului.

Strînsa legătură stabilită de Hasdeu între limbă și viața poporului l-a făcut să nu rămînă un filolog specializat în preocupări erudite și seci de arhivă a limbii, ci să studieze limba ca manifestare a istoriei și psihologiei poporului care a creat-o și o vorbește. Aceasta este concepția care stă la baza monumentului său « Etymologicum Magnum Romaniae », care a fost greșit apreciat ca un dicționar fără folos practic și nu ca o operă izvorîtă dintr-o concepție istorică despre limbă. Hasdeu a voit să facă din « Etymologicum » un monument al culturii poporului nostru. El nu se mărginește să explice cuvintele pentru necesități practice curente, ci urmărește fiecare cuvînt în toată istoria lui complexă, în toate epocile, în graiul popular ca și în limba literară.

Pentru a cunoaște viața cuvintelor el își culege materialul documentar din izvoarele cele mai variate: texte și acte vechi, glosare, manuscrise, literatură

¹ Lazăr Șăineanu, *Istoria filologiei romîne*. București, 1892, p. 333.

² N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura romînă*. Vol. I, București, 1929; vol. II, București, 1938.

³ B. P. Hasdeu, *Cuvinte din bătrîni*. București, 1880, tom. II, p. IX.

populară, scriitori vechi și moderni, iar pentru sensurile actuale ale cuvintelor în diferite regiuni ale țării, Hasdeu este printre cei dintâi lingviști europeni care încep anchetele lingvistice pe teren, prin chestionarul pe care-l lansează în 1884 în toate regiunile locuite de români¹. Un asemenea chestionar a folosit Hasdeu și pentru adunarea materialului documentar despre obiceiurile juridice ale poporului nostru, folosind metoda cercetătorilor ruși Efimenko și Matoeiev despre obiceiurile poporului rus². Pentru Hasdeu cunoașterea amănunțită a culturii, obiceiurilor și vieții poporului, pe care o urmărește prin acest chestionar, este indispensabilă pentru a înțelege în mod just sensul cuvintelor. «Cu cât acest trai, scrie Hasdeu, ne este mai cunoscut, cu cât noi ni-l putem înfățișa într-un chip mai intuitiv, mai văzut cu ochii, cu atât mai limpede ne dăm seama de sensul cel mlădios al cuvintelor³».

Hasdeu își definește în mod limpede concepția lui despre ceea ce trebuie să fie un dicționar în prefața tomului I al monumentalei sale lucrări: «Dicționarul unei limbi, scrie el, trebuie să fie pentru un popor o enciclopedie a traiului său întreg, trecut și prezinte. În limbă o națiune se privește pe sine însăși într-o lungă galerie de portrete din epocă în epocă, unele ceva mai șterse de vechime sau de împrejurări, dar în care totuși ea își recunoaște pe deplin individualitatea: cum a fost din leagăn, cum a crescut, cum a mers înainte și iarăși înainte, cum a ajuns acolo unde este⁴». De aceea, un cuvânt care în dicționarele de uz practic curent ocupă câteva rânduri sau cel mult o jumătate de coloană în dicționarul lui Hasdeu ocupă zeci de coloane. Astfel cuvântul *basm* ocupă 60 de coloane, *baștină* 46 de coloane, *a bate* 42 de coloane etc. «Orice cuvânt, scrie Hasdeu, oglindește un lucru, o ființă, o idee, o dătină; aceste lucruri, aceste ființe, aceste idei, aceste datine eu m-am încercat și mă încerc a le apuca cîne-cînește din ieri și din astăzi al poporului nostru; dar pentru ca ele cu adevărat să nu fie pierdute, pentru ca să poată rodi cu îmbelșugare în brazdele cele adînci ale zilei de mîine, mă tem a le da seci, sarbede, retezate, ci m-am silit și mă voi sili a le aduce palpitînde de viață pe ogorul neamului românesc⁵».

Hasdeu nu a terminat «*Etymologicum Magnum Romaniae*» și nici nu putea să-l termine, căci o asemenea operă care ar fi fost o vastă sinteză a istoriei și culturii noastre reflectate în limbă era cu neputință să fie dusă pînă la capăt de puterile unui singur om. O asemenea lucrare nu mai este de conceput astăzi sub forma unui dicționar, acesta avînd menirea de a răspunde în primul rînd nevoilor practice ale culturii maselor. «*Etymologicum*

¹ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. București, 1887, tom. I, Prefață, p. VIII – XVIII.

² B. P. Hasdeu, *Obiceiele juridice ale poporului român*. București 1882.

³ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. București, 1887, tom. II, p. XV.

⁴ B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*. București 1887, tom. I, p. XVIII.

⁵ *Ibidem*, tom. II, Introducere, p. XVIII.

Magnum Romaniae » rămîne totuși în cultura noastră o lucrare demnă de toată atenția, atît pentru concepția înaintată a lui Hasdeu despre limbă cît și ca realizare concretă a ei.

★ 44.119v.

În lumina concepției marxiste, gîndirea lingvistică a lui Hasdeu conține incontestabile elemente progresiste valabile pînă astăzi.

Principalele lui vederi teoretice asupra limbii se găsesc formulate îndeosebi în vastele introduceri ale studiilor sale și în « Principie de lingvistică »¹.

Obiectul cercetărilor lingvistice a fost pentru Hasdeu limba vie de ieri și de azi vorbită de marea masă a poporului român. El condamnă « predilecțiunea cea exagerată pentru sanscrită și iarăși sanscrită »² pe care o aveau unii lingviști străini din vremea lui, care considerau că limbile clasice și sanscrita sînt cele mai demne de interes prin perfecțiunea lor gramaticală. Hasdeu arată că « tocmai limbile antice . . . oferă . . . materialul cel mai sărăcăcios »³.

Ceea ce-l preocupă pe Hasdeu în studiul limbii romîne este în primul rînd « graiul poporan în dezvoltarea lui istorică, în înlănțuirea cea nemeșteșugită a fenomenelor ce-l caracterizează de la naștere și pînă astăzi în toate cîte constituie individualitatea lui bine definită în sînul familiei lingvistice neolatine și în concertul limbilor în genere »⁴. Aceași idee despre sarcina lingvisticii este exprimată cu o convingere plină de combativitate și în prefața tomului al II-lea al dicționarului său, unde leagă începuturile lingvisticii de triumful democrației: « Popor! iată ceea ce deosebește știința limbii născută în secolul nostru de acele studii lingvistice de altădată care n-au lipsit pe ici pe colea nici chiar în negura veacului de mijloc. Oare de ce nu s-a putut plăsmui această știință în mințile cele dumnezeiești ale unor uriași ca Aristotele sau ca Bacon? De ce? — fiindcă oricare națiune ceva mai înaintată se credea pe atunci a fi prea superioară celorlalte mai puțin dezvoltate, și fiindcă în fruntea fiecărei națiuni se păuna cîte o clasă socială ridicată cu mult mai pe sus de straturile cele de jos, crezîndu-se datoare a le desprețui și a nu le băga în seamă, după cum strălucitul păun — se zice — nu se uită niciodată la picioarele sale, căci sînt aspre și întunecoase. Sub o asemenea aristocrație între națiuni și sub o asemenea aristocrație între clase, orice altă știință sau artă putea să propășească, dar nu lingvistica, al cărui material brut se află mai-mai întreg în cătune, în colibe, în bordeie, nu în palaturi »⁵. « Știința limbii, adaugă Hasdeu, urmărește cu stăruință evoluțiunea vorbei nu într-o seamă de capete alese, nu în individualitatea cutare sau cutare, nu în cercuri sociale restrînsse, ci tocmai în popor mai pe sus de toate »⁶. »

¹ B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 105.

² Ibidem.

³ B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 107.

⁴ Ibidem, p. IX.

⁵ B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. 1887, tom. II, p. XII.

⁶ Ibidem, p. XIII.

Vederi valabile pînă astăzi a formulat Hasdeu și cu privire la problema dialectelor și a raporturilor lor cu limba națională a întregului popor. El a avut o imagine concretă a realității complexe a dialectelor, întrevăzînd importanța geografiei lingvistice chiar de la primii ei pași. «Orice mapă geografică dialectală, scrie el, implică rezerva fluctuațiunilor terminale: centrul fiecărui dialect e pronunțat, hotarele sînt echivoce»¹.

În sfera aceluiași grup dialectal, arată Hasdeu în mod just, limba literară are rolul «de a unifica toate dialectele, de a șterge sau cel puțin a slăbi provincialismele, de a spori puterea graiului din statul întreg printr-o centralizare cam analoagă cu centralizarea cea menită a mării forța administrațiunii»². El adaugă însă că «acțiunea limbii naționale, oricît de energică, va fi totdeauna numai o tendință, o tendință nu fără efect, dar cu un efect prea moale și prea împrăștiat»³. Factorul cel mai activ în unificarea limbii este, după Hasdeu, școala și limba poetică, aceasta din urmă însă numai «cînd o mînuiesc oameni de geniu, de care se glorifică națiunea întreagă»⁴.

O problemă de mare importanță teoretică, în care Hasdeu nu a putut avea o poziție îndeajuns de limpede din pricina stării științei din timpul său, a fost aceea a «amestecului limbilor». În această problemă, lingvistica vremii se fixase pe două poziții diametral opuse: unii lingviști respingeau ideea amestecului, iar alții o acceptau fără a-i preciza sensul și proporțiile. Între aceștia din urmă se plasează și Hasdeu. El face în mod perspicace deosebire între «amestecul primar», «de însemnătate genealogică», care are loc în epoca de formare a limbilor, și «amestecul secundar», «de natură accidentală», care are loc după formarea limbilor, limitîndu-se mai ales la împrumuturi de vocabular. «În amestec primar, scrie Hasdeu, două dicționare și două gramatici se reduc, printr-o cernere reciprocă de afinitate electivă, la un singur dicționar și o singură gramatică»⁵. «Fonetica, morfologia, sintaxa, ideologia, toate se combină pe un rou plan, toate se transformă mai mult sau mai puțin»⁶.

În ceea ce privește «amestecul secundar», el poate — scrie Hasdeu — «să se înrădăcineze într-o limbă; generalmente însă este ca o modă, pe care un popor o îmbrățișează și o părăsește cu o deopotrivă ușurință; cel mult el ne apare ca o boală externă, ca un fel de abces, pe care, dacă ne supără, îl putem stîrpi, fără ca desființarea lui să tragă după sine vreo consecință gravă sau durabilă. Amestecul primar, din contra, face parte din însăși natura limbii, în care se ramifică astfel în toate direcțiunile, încît în cele mai multe cazuri nu e chip

¹ B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 59.

² Ibidem, p. 153.

³ Ibidem, p. 154.

⁴ Ibidem, p. 154 — 155.

⁵ Ibidem, p. 152.

⁶ Ibidem, p. 152.

de a-l înlătura fără a distruge prin această violență întreaga economie a organismului»¹.)

— Aceste idei arbitrare surprind la Hasdeu, care a avut o concepție atât de justă despre limbă, creație a poporului strâns legată de istoria acestuia. Amestecul gramaticilor sau stîrpirea din limbă a unor elemente neconvenabile sînt idei greșite ale timpului, care nu pot fi acceptate. Precum a arătat I. V. Stalin în « Marxismul și problemele lingvisticii », combătînd teoria « încrucișării » susținută de N. I. Marr, în amestecul dintre două limbi una își impune structura ei gramaticală și fondul ei principal de cuvinte în defavoarea celeilalte. În nici un caz două limbi nu se pot contopi printr-un proces de « afinitate electivă ». Din limba învinsă pătrund în limba învingătoare un anumit număr de cuvinte, dar nu poate fi vorba de contopirea structurii gramaticale și a fondului lor principal de cuvinte, care să dea naștere unei a treia limbi deosebite. Precizările aduse în această privință de I. V. Stalin prin sublinierea rolului structurii gramaticale și a fondului principal de cuvinte au înlăturat definitiv ideea greșită a « încrucișării » limbilor, împărtășită și de Hasdeu.

Dacă în lumina concepției materialist-dialectice vederile teoretice ale lui Hasdeu în problema « amestecului » limbilor sînt eronate, în studiul unor probleme concrete legate de « amestecul » limbilor, Hasdeu a avut idei originale și juste. Una din aceste idei juste și fecunde, a cărei paternitate îi revine, în lingvistica generală, în întregime lui Hasdeu, este teoria « circulației cuvintelor ». Admițînd caracterul amestecat al vocabularului limbii romîne, ca al oricărei limbi, Hasdeu arată că fizionomia unei limbi nu este determinată de proporția numerică a cuvintelor de diferite origini din vocabularul ei, ci de cele mai frecvente forme gramaticale, de cele mai frecvente sunete, de cele mai frecvente cuvinte. Această importantă teorie a fost formulată de Hasdeu pornind de la cunoscuta statistică a lui Cihac. El arată că, chiar admițînd statistica lui Cihac, ea nu ne dă imaginea justă a fizionomiei lexicale a limbii romîne, aceasta rezultînd numai din procesul circulației în vorbire și scris a diferitelor grupe lexicale. Făcînd analiza acestui proces după materialul viu al limbii, Hasdeu răsfoarnă cu ușurință proporția de elemente stabilită în mod mecanic de Cihac².

Teoria lui Hasdeu asupra circulației cuvintelor este de mare folos în lingvistică pentru stabilirea rolului elementelor împrumutate în orice limbă. Rolul împrumuturilor se precizează în mod științific numai prin stabilirea circulației lor, adică prin stabilirea întrebuițării lor generale, provinciale, sporadice sau strict literare.

Teoria circulației cuvintelor o socotim deplin confirmată azi de cuceririle lingvisticii marxiste. Ea este de un ajutor direct și esențial în determinarea fondului principal de cuvinte, pe care I. V. Stalin îl consideră ca nucleul vocabu-

¹ B. P. Hasdeu, Principie de lingvistică, în Cuvinte din bătrîni. 1881, tom. III, p. 73.

² B. P. Hasdeu, Etymologicum Magnum Romaniae. 1887, tom. I, p. XLVI — LIX.

larului, partea lui esențială și stabilă și sursa formării de noi cuvinte. Pentru a stabili care anume cuvinte sînt cele mai esențiale într-o limbă, care cuvinte exprimă noțiunile cele mai curente și mai fundamentale pentru ca oamenii să se poată înțelege între ei, este evident că cea mai firească metodă este stabilirea frecvenței cuvintelor în graiul popular și în literatură. Cuvintele care circulă mai mult sînt desigur cele mai utile, mai esențiale și mai stabile în orice limbă.

Principiile cele mai de seamă pe care Hasdeu a voit să le sădească în spiritul elevilor săi pentru a deveni creatori în lingvistică au fost rezumate de el însuși în prefața cărții elevului său Lazăr Șăineanu, «Istoria filologiei romîne».

∩ Aceste principii sînt:

1. « A studia fenomenele lingvisticii totdeauna în legătură cu istoria »;
  2. « A urmări totdeauna fenomenele lingvistice în circulațiunea lor în grai »;
- « Fără ajutorul istoriei și al circulațiunii, lingvistul cel mai eminent se expune a cădea în cele mai neiertate greșeli »¹.

∩ Valabile și astăzi, în mod incontestabil, aceste principii sînt cu atît mai de preț cu cît ele au fost formulate la începutul dezvoltării lingvisticii noastre științifice.

∩ Activitatea lingvistică bogată a lui Hasdeu a creat condițiile pentru ca o seamă de elevi ai săi, ca I. Bogdan, Lazăr Șăineanu, I. A. Candrea și o seamă de urmași ca Al. Philippide, O. Densusianu și alții să ducă mai departe moștenirea valoroasă lăsată de acest mare îndrumător al lingvisticii noastre. Opera lui Hasdeu n-a putut fi dusă însă în întregime mai departe de elevii și urmașii săi. Ea era prea legată de personalitatea lui Hasdeu, de temperamentul lui vulcanic, de spiritul lui multilateral și superior înzestrat. Hasdeu a manifestat apoi, în lungă lui activitate, unele inconsecvențe greu de acceptat chiar din partea celor mai fideli discipoli. El s-a lăsat atras de atențiile monarhiei, pe care o combătuse cu vehemență la început, abătîndu-se de la crezul lui democratic, iar către sfîrșitul vieții a părăsit terenul cercetărilor pozitive pentru a cădea în misticism. De aceea, admirația fără rezerve pe care a avut-o pentru Hasdeu generația lui nu s-a menținut la aceeași înălțime în generația care i-a urmat.

În perspectiva timpului care consacră valoarea justă a marilor personalități, figura lui Hasdeu rămîne totuși mare și impunătoare în cultura noastră.

Hasdeu poate fi revendicat astăzi nu numai de cercurile restrînse ale intelectualității, ci de întregul nostru popor muncitor. Ca în toate celelalte domenii de activitate, în lingvistică Hasdeu a fost un îndrumător nu numai

---

¹ Lazăr Șăineanu, Istoria filologiei romîne. București, 1892, ed. I. Prefață de B. P. Hasdeu, p. 3.

pentru specialiști, ci și pentru marele public de la noi. Prin numeroasele ziare și reviste pe care le-a creat și condus, el a popularizat neconținut problemele de lingvistică în cercurile largi ale opiniei noastre publice. De aceea, chiar oamenii fără preocupări lingvistice cunosc « Etymologicum Magnum Romaniae », « Cuvinte din bătrâni », teoria circulației cuvintelor și lupta lui Hasdeu pentru apărarea limbii române.

Un mare merit al lui Hasdeu constă de asemenea în trezirea interesului specialiștilor străini ai timpului său pentru problemele limbii române, care erau puțin cunoscute și adeseori tendențios interpretate. În afară de studiile lui Diez, în care s-a acordat pentru întâia oară limbii române locul cuvenit în rîndul limbilor romanice, de studiile lui Miklosich asupra elementului slav din limba noastră și de studiile lui Schuchardt, limba română nu constituise pînă atunci un obiect de cercetare pentru alți învățați străini. Prin activitatea bogată a lui Hasdeu, prin studiile lui critice, articolele și polemicile susținute de el, problemele limbii române au început să-și facă loc în publicațiile europene ale vremii, ceea ce a fost de un real folos în acțiunea întreprinsă de țara noastră pentru recunoașterea revendicărilor ei naționale de atunci.

Față de Bogdan Petriceicu-Hasdeu, întemeietorul lingvisticii noastre științifice și deschizătorul de nenumărate drumuri pentru generațiile viitoare, lingviștii români de astăzi avem datoria științifică de a-i adînci părțile progresiste ale operei sale, de a le populariza și de a ne strădui să realizăm lucrări la nivelul științei de astăzi, așa cum s-a străduit el în vremea sa.

